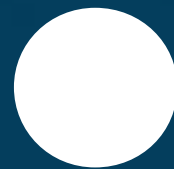

Erfgoed Brussel

37

Herfst 2024

U

Dossier

**OBJECTEN EN
COLLECTIES**

Het behoud van schoolmeubilair

Het inventarisproject van de gemeente Schaarbeek

ALINE WACHTELAER
DOCTOR IN DE KUNSTGESCHIEDENIS
GEMEENTEARCHIVARIS

AFB. 1
Een klaslokaal van de scholengroep West, Gaucheretstraat, zonder datum (© GAS).

De gemeente Schaarbeek werkt al meer dan een jaar aan een project voor de inventarisering van haar roerend schoolergoed. Hoewel oud meubilair in de loop der tijd meestal verdwijnt, staan er in onze scholen nog heel wat kasten, bureaus, tafels en allerlei soorten lessenaars. Ze getuigen van vervlogen tijden en stralen nostalgie uit. Hoe moeten we met dit meubilair omgaan, hoe kunnen we de geschiedenis ervan reconstrueren en welke bestemming kunnen we ze geven?

Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw hecht het gemeentebestuur van Schaarbeek veel belang aan goed officieel onderwijs. Het heeft daarom ook kwaliteitsvolle schoolgebouwen voorzien om leerlingen te onthalen¹. We zien dan ook heuse 'schoolpaleizen' verschijnen. De opmerkelijkste hiervan zijn de twee gebouwencomplexen ontworpen door architect Henri

Jacobs: de scholengroep Josaphat (Josaphatstraat en Bijenkorfstraat) en de scholengroep Linthout (Roodebeeklaan). Naarmate de bevolking van de gemeente aangroeide, kreeg elke wijk een school voor meisjes en een school voor jongens (AFB. 1). Tussen 1930 en 1960 telde Schaarbeek 18 gemeentelijke basisscholen, waaronder één Nederlandstalige school. Van 1919 tot 1965 had de gemeente ook een school in de kustgemeente Blankenberge². Naast basisscholen beheerde de gemeente ook twee scholen voor algemeen secundair onderwijs en twee beroeps- en technische scholen. Door de veralgemening van gemengde scholen en de fusie van bepaalde onderwijsinstellingen, nam het aantal scholen af. Toch is de gemeente nog steeds een van de belangrijkste inrichtende machten voor scholen in het Brussels Gewest. Schaarbeek wordt terecht vaak de 'scholenstad' genoemd.

1. *Un demi-siècle de gestion communale*, brochure uitgegeven door de gemeente Schaarbeek ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid, 1930, blz. 20.

2. Zie ook: <https://www.1030.be/nl/content/archief-een-schaarbeekse-school-aan-zee>

AFB. 2
 klaslokaal voor biologie in het Lyceum Émile Max, Haachtsesteenweg
 (foto van de auteur, 2023 © Gemeentearchief Schaarbeek).

EEN OPMERKELIJK ROEREND ERFGOED

Dankzij deze geschiedenis heeft Schaarbeek een rijke collectie schoolmeubilair dat de tand des tijds goed heeft doorstaan. In combinatie met modern schoolmeubilair vormt het een verrassend heterogeen geheel. Sommige scholen, met name van het middelbaar onderwijs, hebben dit erfgoed zorgvuldig gekoesterd. Daarnaast bleef een heel gamma aan pedagogisch materiaal bewaard: kaarten, meettoestellen, scheikunde- en biologieapparatuur, enz. (AFB. 2) Reeds in de 19de eeuw werd bij het ontwerpen van schoolmeubilair onderzoek gedaan naar het gebruiksgemak, zowel voor leerlingen als voor leerkrachten³ (AFB. 3). De indeling van het klaslokaal is in de loop der decennia erg veranderd. Dit gebeurde in functie van aanbevelingen op het vlak van gezondheid en hygiëne. Het meubilair moest echter niet enkel functioneel zijn, maar ook mooi. In 1920 had Maria Montessori⁴ al kritiek geuit op het gebruik van houten schoolbanken. Ze vond die te rigide voor schoolkinderen en bovendien waren ze moeilijk te verplaatsen⁵. Vandaag wordt schoolmeubilair nog steeds vanuit een louter utilitair perspectief benaderd. Er is over het algemeen weinig be-

3. We verwijzen bijvoorbeeld naar het werk: NARJOUX, F., *Les écoles publiques. Construction et installation en Belgique et en Hollande*, Parijs, 1878.

4. Maria Montessori (1870-1952) was een Italiaanse arts en pedagoge en is vooral bekend om haar lesmethode waarbij de nadruk ligt op zintuiglijke en kinesthetische opvoeding.

5. MÜLLER, T. en SCHNEIDER, R., *The classroom from the late 19th century until the present day*, Wasmuth, Bonn, 2010.

6. D'ENFERT, R., 'Les objets de l'école, XIXe-XXe siècles. Une approche matérielle de la culture scolaire', in: CONDETTE, J.-F., FIGEAC-MONTHUS, M. (red.), *Sur les traces du passé de l'éducation... Patrimoines et territoires de la recherche en éducation dans l'espace français*, Musée des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, Bordeaux, 2019, p. 149.

AFB. 3
 Bureau van een leerkracht (gravure overgenomen uit NARJOUX, F., *Les écoles publiques. Construction et installation en Belgique et en Hollande*, Parijs, 1878, p. 164).

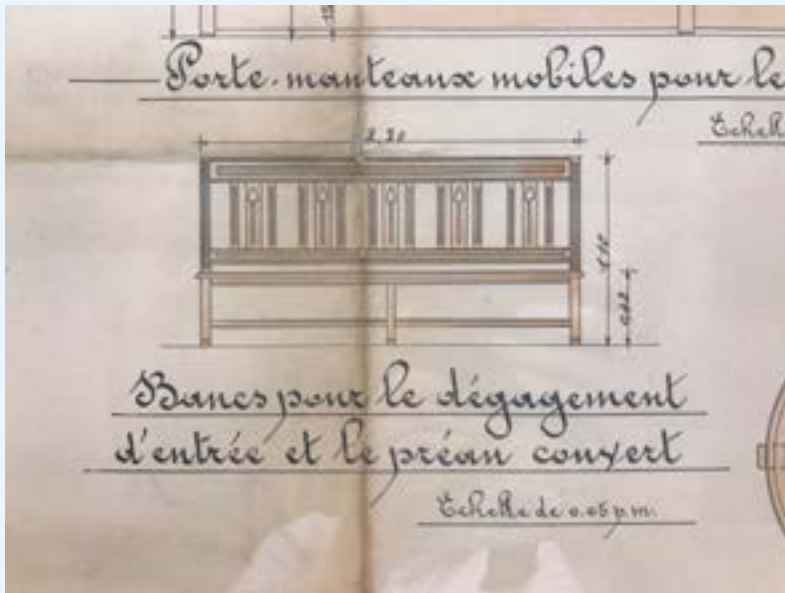
langstelling voor de esthetische en historische waarde van het oude meubilair. Zodra deze te beschadigd of verouderd zijn, belanden ze vaak op zolders of in kelders van scholen. Ze worden uiteindelijk nog te vaak vernietigd, terwijl het onderzoek en behoud van dit erfgoed een echte verrijking kan zijn voor de geschiedenis van de schoolcultuur⁶.

METHODOLOGISCHE ASPECTEN

Het gemeentebestuur van Schaarbeek wil inzetten op dit waardevolle educatief erfgoed en richtte daarom een werkgroep op. Het is een initiatief van het onderwijsdepartement en de gemeentearchitect die verantwoordelijk is voor scholengroep Josaphat, waar zich nog een groot aantal oude meubels bevinden. Er werd besloten tot een systematische inventarisatie in de scholen die voor 1950 gebouwd werden. Meubilair uit de tweede helft van de 20ste eeuw wordt hierbij niet mee opgenomen. Pas in een tweede fase van het project kan ook een deel van het meubilair uit de jaren 1960-1970 bewaard worden, als het tenminste voldoende origineel is en typerend voor de geïndustrialiseerde productie uit die periode.

Alle meubels die nu geselecteerd werden, werden beschreven, opgemeten, gefotografeerd,

4

AFB. 4A

Tekening van Henri Jacobs voor de banken op een overdekte speelplaats, detail van het algemene meubelplan voor de scholengroep Linthout, 1911 (© GAS).

AFB. 4B

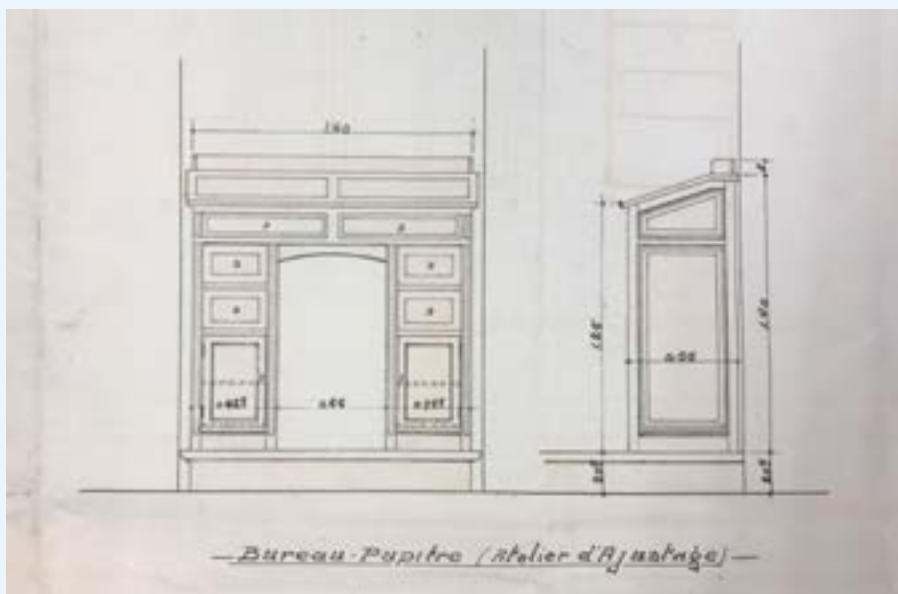
Bank op een overdekte speelplaats van de scholengroep Linthout, Roodebeeklaan (foto van de auteur, 2023 © GAS).

gelokaliseerd en voorzien van een uniek referentienummer. De typologische classificatie die hierbij gebruikt wordt, is geïnspireerd op de werkwijze van de online databank van Urban. Nu alle meubels zijn geïnventariseerd, begint de onderzoeksfase.

Het gemeentearchief van Schaarbeek bewaart informatie over meubelontwerpen en -aankopen doorheen de jaren. Deze gegevens zijn echter onvolledig. Dit nieuwe onderzoek maakt

het mogelijk om de meubels nauwkeuriger te dateren. Daarbij zijn de aanbestedingsdossiers bijzonder nuttig, omdat ze beschrijvingen en plannen bevatten. Ze stellen ons in staat om zowel ontwerpers als leveranciers te achterhalen. We weten bijvoorbeeld dat de architect Henri Jacobs ook het meubilair tekende voor de twee scholengroepen die hij ontwierp (**AFB. 4A, 4B, 5A en 5B**), hetgeen wijst op een totaalaanpak bij de bouw en de inrichting van de schoolgebouwen.⁷ Als er geen plannen beschikbaar zijn, kunnen

⁷ Meubels werden meestal gemaakt volgens plannen van de gemeentelijke architecten. Uitzondering daarop was Henri Jacobs, die geen gemeentearchitect was.

AFB. 5A

Tekening van Henri Jacobs voor een lessenaar, detail van het algemeen plan voor de inrichting van de nijverheidsschool van de scholengroep Josaphat, Bijenkorfstraat, 1922 (© GAS)

AFB. 5B

Lessenaar in een gang van de scholengroep Josaphat, Bijenkorfstraat (foto van de auteur, 2023 (© GAS).

ook oude foto's, hoewel die eerder schaars zijn, gebruikt worden om de leeftijd van een meubelstuk te achterhalen (AFB. 6A en 6B).

ENKELE VASTSTELLINGEN

We stellen vast dat het oude meubilair vaak goed geïntegreerd is in de algemene inrichting van de klaslokalen. Er zijn met name een groot aantal houten vitrinekasten – met glazen deuren

bovenaan en massieve deuren onderaan – die nog steeds gebruikt worden om materiaal in op te bergen. Soms zijn ze versierd met de kindertekeningen, wat bijdraagt aan een kleurrijke sfeer. Af en toe ging men nog een stapje verder in het aanpassen van het meubilair aan veranderende noden en smaken. Zo werden kasten bijvoorbeeld helemaal opnieuw geverfd om hen een modernere look te geven. Hetzelfde gebeurde met de krukjes in de afdeling decoratie van het Technisch Instituut Frans Fischer.

4

Helaas zijn sommige meubelstukken minder goed bewaard, ontbreken er elementen of zijn ze gewoon stuk. Sommige kasten dienen enkel nog om in onbruik geraakt materiaal in op te bergen, waardoor ze meer doen denken aan een verlaten museum.

We vinden vaak dezelfde modellen terug, wat wijst op een zekere standaardisering. Een opmerkelijke vaststelling is dat een deel van het meubilair tweedehands werd aangekocht door leden van het onderwijzend of leidinggevend personeel en dus geen deel uitmaakt van het oorspronkelijke meubilair van de school. We vonden het echter belangrijk om ook met die stukken rekening te houden, aangezien ze nu deel uitmaken van de geschiedenis van onze scholen.

NA DE INVENTARISATIE

In het licht van deze vaststellingen en afhankelijk van de resultaten van ons historisch onderzoek, zal onze werkgroep zich beraden over de toekomst van dit oude meubilair. Moet het in zijn geheel worden bewaard? Indien zo, moet het ook in de klaslokalen blijven en hoe kan de levensduur ervan worden verlengd terwijl aan de behoeften van het onderwijzend personeel van vandaag wordt voldaan? Moeten aanpassingen aan de meubels worden aangemoedigd of net niet? Kunnen we overwegen om een deel ervan te verkopen? Kunnen we enkele van de meest opmerkelijke meubelstukken restaureren?

Het doel van onze inventarisatie is dan ook om een stand van zaken op te stellen, de problemen te formuleren alsook de opties voor het behoud en opwaardering te identificeren. Het catalogiseren van oud lesmateriaal zal vragen oproepen over de bewaring en opwaardering ervan.

Naast de doelstelling van goed beheer van het schoolerfgoed willen we ook het schoolpersoneel en de leerlingen die dagelijks met dit meubilair in aanraking komen, bewust maken. We kunnen met sensibiliseringsacties ons zowel richten tot de gemeenschappen en netwerken van de scholen, als tot een breder publiek. Dit kan door middel van publicaties of tentoonstellingen die het erfgoed in een ander licht plaatsen⁸. Urban zal een fotoreportage maken van de belangrijkste meubelstukken, die dan

samen op haar online inventaris geraadpleegd kan worden⁹. Dit is nog maar een eerste stap in een lang traject voor het behoud van het historisch gemeentelijk meubilair in bredere zin. Ook de meubelstukken van andere emblematische gebouwen – zoals het gemeentehuis – zal in de toekomst aan een soortgelijk onderzoek worden onderworpen. Deze taak is cruciaal belang als we deze objecten, die getuigen van onze lokale geschiedenis, niet voorgoed willen verliezen. De resultaten van dit werk moeten ook andere gemeenten aanmoedigen om zich voor hun educatief erfgoed in te zetten.

8. Zie onder meer: BRU, N., *Regards sur le patrimoine mobilier de l'enseignement scolaire et universitaire* [bijdragen tot een colloquium van het Association des conservateurs des antiquités et objets d'art de France, Cahors, van 29 september tot 1 oktober 2016], Errance/Actes Sud, Parijs, 2017.

9. Dankzij de samenwerking met Urban zijn de collecties roerend erfgoed en het bouwkundig erfgoed van gemeente Schaerbeek al uitgebreid ontsloten. Voor het roerend erfgoed: <https://collections.heritage.brussels>. Voor het bouwkundig erfgoed: <https://monument.heritage.brussels/nl/cities/1030>.

AFB. 6A
Boetseerklas van de Nijverheidsschool van de scholengroep Josaphat, Bijenkorfstraat (uit *Nijverheids- en beroepsschool*, brochure uitgegeven door het gemeentebestuur, jaren 1930) (© GAS)

AFB. 6B
Sokkel voor de boetseerklas op de zolder van de scholengroep Josaphat (foto van de auteur, 2023 © GAS).

Redactiecomite

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban et Cecilia Paredes.

Coördinatie dossier

Pascale Ingelaere en Murielle Leseqque
Paula Dumont en Cecilia Paredes

Coördinatie iconografie

Julie Coppens en Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Véronique Baccharini, Anne Carre, Elodie Cugnon, Thierry Claessens, Alice Graas, Ann Degraeve, Livia Depuydt, Sergio De Vincenzo, Eric Flamée, Yves Hannosset, Pascale Ingelaere, François-Xavier Lavenne, Murielle Leseqque, Pierre Loze, François Mairesse, Muriel Muret, Camille Paget, Géraldine Patigny, Constantin Pion, Sophie Rassat, Chiara Tomalino, Delphine Tonglet, Aline Wachtelaer, Marc Xenophontos, Benjamin Zurstrassen

Eindredactie nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie frans

Cecilia Paredes

Vertaling

Oneliner
Linguanet

Nalezing

Ann Degraeve, Valerie De Witte, Wim Kenis, Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets, Tom Verhofstadt, Ilse Weemaels en de leden van het redactie-comité

Vormgeving en cartografie

Toast Confituur Studio

Lijst met afkortingen

AHM – Archieven Hortamuseum
AML – Archives et Musée de la littérature
DC.UB – Documentatiecentrum urban brussels
GAE – Gemeentelijke archieven Elsene
GAS – Gemeentelijke archieven Schaarbeek
GASG – Gemeentelijke archieven Sint-Gillis
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
MSB – Museum Stad Brussel - Broodhuis
SAB – Stadsarchief Brussel
SABAM – Vereniging voor auteurs – fotografen

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2024/6860/007

Alle teksten zijn vertaald uit het Frans.
Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels.
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Jean Bériaux, Anne Carre, Philippe Charlier, Adrien Dominique, Alice Gérard, Abigaël Gillard, Sarah Herrensens, Isabelle Leroy, Marie-Pierre Mathy, Muriel Muret

Coördinatie publicaties

Cecilia Paredes

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière, adjunct directeur generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

Urban.brussels - Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en textures

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque

036 - Herfst 2022
Stadsgezichten

037 - Herfst 2024
Objecten en collecties

Alle artikelen kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

Het nummer *Objecten en collecties*, geeft een inkijk in de buitengewone rijkdom en diversiteit van het roerend erfgoed, aanwezig in het Brusselse gewest. Tien jaar geleden verwierf het Gewest de bevoegdheid over deze nieuwe materie. Tijd om stil te staan bij de uitdagingen voor het beheer, de conservatie en de waardering van dit bijzonder erfgoed, alsook bij de ambities voor de toekomst.

Sarah Lagrillière,
Adjunct directeur generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-217-6